

Павленко В.В. Колектив як розвивальне середовище / В.В. Павленко // Інноваційність ідей А.С. Макаренка в педагогіці ХХІ століття / за ред. О.А. Дубасенюк: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 304 с. – С.170-177.

*Павленко В.В., к.п.н., ст. викладач,
Житомирський державний університет імені Івана Франка.*

Колектив як розвивальне середовище

У статті зроблено спробу проаналізувати значний внесок А.С. Макаренка у розвиток соціальної і педагогічної психології, педагогіки, етики, соціології. Висвітлені характерні риси колективу, як середовища, що послуговується високими моральними орієнтирами, та має розвивальний характер, діє на засадах самоврядування і дає змогу дитині відчувати свої сили.

В статье сделана попытка проанализировать значительный вклад А.С. Макаренко в развитие социальной и педагогической психологии, педагогики, этики, социологии. Освещены характерные черты коллектива, как среды, которая пользуется высокими нравственными ориентирами, и имеет развивающий характер, действует на принципах самоуправления и позволяет ребенку почувствовать свои силы.

The article attempts to analyze the contribution of A.S. Makarenko in the development of social and educational psychology, pedagogy, ethics, sociology. Highlight features of the group, as a medium that relies high moral standards, and is evolving nature, operates on the principles of self-government and enables the child to feel his strength.

Творчість А.С. Макаренка – це пошук, осмислення і реалізація в педагогіці нових цінностей, що суспільство виробляє в період переходу від

одного соціально-економічного ладу до іншого. А.С. Макаренку вдалося, як новатору, внести значний вклад у розвиток соціальної і педагогічної психології, педагогіки, етики, соціології медицини (психотерапії). Новаторство у педагогіці було успішним тому, що будувалося на принципі історичної наступності.

Сьогодні, коли відбуваються зміни в освіті на першому плані стоять питання всебічного розвитку здібностей особистості, задоволення її потреб і потреб суспільства. У цьому плані варто зосередитись на трьох наступних позиціях, а саме на: *системі виховання А.С. Макаренка як особистісно зорієнтованій технології колективного творчого виховання; її гуманістичній спрямованості; практичному значенні.*

Педагогічна система А.С. Макаренка розвивалася за культурологічним підходом та принципом оптимізму до виховання дітей і молоді. Загалом його твори «Педагогічна поема» та «Прапори на баштах» чисельні статті окреслюють не лише колективістські засади виховання але й відображають принцип індивідуальної дії. Йдеться про суб'єктність вихователя і вихованця. Спадщина педагога і письменника А.С. Макаренка асоціюється насамперед з поняттям «колектив». А різновіковий колектив в освітньо-виховних установах ученого-педагога в сутності побудований на українських народних традиціях за принципом «Багатодітної родини».

Зазначимо, що виховні ідеї вченого досліджуються сучасними вченими І. Бехом, І. Зязюном, М. Євтухом, О. Сухомлинською, М. Ярмаченком та ін.

У свій час А.С. Макаренко писав: *«Гарне в людині завжди є, але бачити його важко. Гарне в людині доводиться завжди передбачати, хоча з деяким ризиком помилитися»* [5, с. 342]. Макаренко любив дітей, його завжди цікавили дитячі справи і турботи, він допомагав у біді, давав поради у тяжку хвилину. Педагог хотів, щоб діти, які з раннього дитинства залишились без сім'ї, без домашнього затишку, тепла, все це знайшли у колективах виховних закладів ученого. Він постійно зі своїми вихованцями був вимогливим, навіть, іноді, суворим. Але кожна дитина відчувала неабияку силу справжньої дружби, тепла.

Сформований А.С. Макаренком колектив – це середовище, яке послуговується високими моральними орієнтирами, яке має *розвивальний характер*, діє на засадах самоврядування і дає змогу дитині відчувати свої сили. Вчений вважав, що саме таке середовище є умовою розвитку різноманітних відносин особистості. Сьогодні є актуальними його міркування стосовно поведінки людини, її свободи і захищеності : *«Логіка нашої дисципліни стверджує, що дисципліна ставить кожну окрему особистість, кожну людину в більш захищене, більш вільне становище... дисципліна – це свобода... Дисципліна в колективі – це повна захищеність, повна впевненість у своєму праві, шляхах і можливостях саме для кожної окремої особистості»* [4, с. 116].

Характерні риси колективу визначались складом і чисельністю вихованців. Це переважно були безпритульні діти і неповнолітні порушники, у минулому, напівсироти. Контингент його вихованців у середньому складав від 50 до 500 чоловік. Співвідношення числа вихованців і педагогів виражалося як 3:1. Ставлячи цілі в освітнього-виховному процесі, педагог враховував вікові особливості дітей і молоді. Вчений педагог мав справу переважно з підлітками від 12-13 років, готуючи їх до життя у суспільстві з 18-19 років. А.С. Макаренко побудував свою систему таким чином, щоб вона могла впливати на вдосконалення особистості в цілому [5, с. 67-89].

Гуманістична сутність виховної системи А.С. Макаренка полягає саме у тому, що він постійно розширював межі розвитку своїх вихованців. Він був великим майстром щодо *індивідуального підходу* й наполегливо створював ситуації, які вимагали від вихованців потрібного, належного, розвиваючи тим самим максимально їхні потенційні можливості.

Елементи перевиховання у досвіді А.С. Макаренка, безсумнівно, були. Йому вдавалося досить швидко (протягом 3-4 місяців) доводити «важких» дітей до стану «норми» і подальшу роботу з ними здійснювати як зі звичайними дітьми. А сам метод «виховання у різновікових групах» учений запозичив з народної педагогіки, зокрема й із давніх козацьких традицій.

Доречно відзначити, що сучасна педагогічна професія є однією з найбільш складних, тих, що потребує постійного нервового напруження, уміння дотримуватись такту, швидко й адекватно реагувати на багатогранні фактори діяльності дитячого колективу і окремих учнів. А.С.Макаренко вважав, що тільки того вчителя будуть наслідувати, тільки того підтримуватимуть, в якого за кожним словом вони відчують моральну силу, ерудицію і культуру.

Психічно і фізично кожна дитина розвивається досить своєрідно. Закономірності які є обов'язковими для кожного з вчителя і вихователя:

- той, хто творить характер, насамперед і неодмінно повинен творити самого себе;
- тільки гуманна людина може виховати людину гуманною;
- тільки людина, яка активно ставиться до навколишнього життя може виховати особистість активною;
- тільки чесна людина може виховати людину чесну [3, с. 98].

Лише людина високої культури може виховати істинно культурну людину, яка делікатно, уважно і толерантно ставиться до інших, уміє творчо трудитись і отримувати радість від своєї роботи, бачить і цінує живу красу природи і приймає свою розмаїту гармонію світу, в якому живе. Ще Я.А. Коменський вважав, що неосвічений, бездуховний вчитель – джерело без води, лампочка без світла. Взаємовідносини між вчителями і учнями мають бути такими органічними, щоб учні не відчували в школі наявності окремих учительських і учнівських інтересів. А.С.Макаренко вважав, що основою такого колективу є спільність і єдність інтересів учителів та учнів. Запорукою цього виступає колектив учителів, який здійснює педагогічний вплив на учнів. Вчений вважає, що педагогічна наука має приділити значну увагу питанню становлення колективу педагогів.

Педагоги, які бажають виховати в учнів гуманні почуття, мають черпати це у книжках, живописі, театрі, музиці, радіо, газетах; вони повинні вчитися, насамперед самі, думати й міркувати над побаченим або прочитаним; вони

зобов'язані розвинути свій смак над побаченим або прочитаним. Вони повинні розвинути свій смак мистецтвом і спілкуванням з природою; мають збагатити свої почуття добрим ставленням до всього живого, і насамперед до людей. На думку педагогів і психологів молодші школярі повинні засвоїти наступні звички:

- пов'язані з особистою акуратністю;
- з правилами етикету під час їжі – поведінка за столом, уміння користуватись столовими приборами;
- з культурою спілкування з дорослими і ровесниками – вдома і в громадських місцях;
- з культурою гри, виконанням трудових обов'язків [1, с. 316].

Культура дитини проявляється в її вмінні правильно поводитись, дотримуватись правил поведінки в її зовнішньому вигляді, мові, ставленні до речей, характері взаємин з людьми, що її оточують закріпити гігієнічні навички і навички організованої поведінки, виробити самостійність. Систематична, планомірна робота (а не від випадку до випадку), безперечно, принесе свої результати. Чим раніше дитина засвоїть правила поведінки, тим природніше вона їх виконуватиме. У цьому аспекті педагоги та психологи неодноразово підкреслювали, що виховання дитини слід починати із створення ввічливості, доброї, терпимої, співчутливої і щирої сімейної атмосфери.

Виховання режимних моментів з раннього віку допомагає закріпити гігієнічні навички і навички організованої поведінки, виробити самостійність. Більш заможне, культурне життя виховує нові запити, нові бажання: виникає потреба у квітах, у музиці, театрі, красивому одязі, у зразковому стані утримування всіх приміщень. Все це виховує почуття відповідальності, творчості. У «Педагогічній поемі» більше 150 персонажів, і ні один не повторює іншого. Кожна особистість у колективі має своє особисте, вагоме значення. А.С. Макаренко описав характер кожного вихованця.

Для того, щоб бачити кожного вихованця, у комуні Дзержинського була створена картотека, в яку записувалися спостереження Макаренка. Якщо ця

лінія тривалий час залишалась прямою, тоді педагог вів бесіду з вихованцем, про те, чому він себе не проявляє ні з якої сторони.

Великого значення у згуртуванні колективу А.С. Макаренко надав традиціям. Вони були колективним законом, який регулював поведінку вихованців. Живучі за встановленими традиціями, вихованці відчували себе комфортно, гордились цим закладом і намагались його поліпшити.

Особливу роль як засіб корекції поведінки виконує гра. За висловом Л.С. Виготського, гра є шкалою безпосередності, волі і моралі. У грі учнів приваблює реалізація ролі, яка вимагає від них підкорення правила, що відображає логіку соціальних відносин і норм взаємодії у суспільстві. Роль розкриває для дітей зміст правила, що робить можливим його розуміння [2].

Залучення дитини, яка порушує дисципліну, в ігрову ситуацію допомагає їй отримати початковий досвід нормальної поведінки, дотримуватись правил, законів. Д.Б. Ельконін виділяв чотири лінії впливу гри на психічний розвиток дитини:

1. Розвиток мотиваційної сфери.
2. Подолання пізнавального «егоцентризму» дитини.
3. Формування ідеального плану.

Становлення довільних дій [1, с. 116].

У процесі ігор діти засвоюють правила поведінки в колективних діях, переконуються в необхідності спеціальних дій для дослідження поставленої перед колективом мети. А.С. Макаренко приділяв велику увагу педагогічному керівництву іграми дітей. Він підкреслював, що іграм треба надавати такого спрямування, за якого діти привчалися би ставити інтереси колективу вище за свої, вчилися б поважати своїх товаришів по грі, зокрема й суперників. Під час гри діти перебувають у певних взаєминах, виявляючи при цьому позитивні і негативні риси характеру і поведінки. Спостереження за грою дають вчителю змогу краще пізнати індивідуальні особливості кожного учня і впливати на нього у потрібному напрямку.

Рухливі ігри відіграють велику роль у вихованні дисципліни дітей. Гра впливає на формування взаємовідносин учнів у колективі. Організоване проведення гри багато в чому залежить від того, як діти засвоїли правила, це є одним з проявів свідомої дисципліни. Правила ігор допомагають зрозуміти, що їм можна робити, а що забороняється. Дотримання правил виховує в них витримку, організованість, змушує бути уважнішим, спостережливим, вимагає вміння керувати своїми рухами, виявляти самостійність та ініціативу, співпереживання за товариша. Однак гра приносить користь тільки в тому разі, якщо вчитель добре обізнаний з педагогічними завданнями (виховними, освітніми, оздоровчими), які розв'язуються під час гри.

У процесі гри у дітей формуються поняття про норми поведінки, а також виховуються певні звички. Ігри допоможуть дитині швидше засвоїти обов'язкові правила, а й звикнути до більшої самостійності у вчинках і думках, здобути перші трудові навички. У комуні існувала і постійно змінювана роль чергового командира, який мав право давати розпорядження будь-якому члену колективу. Крім того, у комуні постійно функціонував театр, у діяльності якого брали участь практично всі вихованці. Життя у комуні регулювалось загальними зборами колективу, рішення якого не міг змінити навіть директор (принцип «педагогіки колективної дії»).

Досвід А.С. Макаренка показав, що доцільно використовувати стосовно подолання негативних соціальних явищ, виправлення девіантної поведінки учнів. Учений у свій час упереджував хуліганство і насилля над слабкими. У таких випадках використовував моральні форми осуду. У разі крадіжки і в разі пияцтва загальні збори колективу виносили ухвалу про затримання випуску із закладу до повного строку, про занесення цього рішення до особової справи.

Методика виховання А.С. Макаренка спрямована на вплив педагога на вихованця, яка передбачала безпосередній вплив на вихованця через колектив. Педагог більшу роль відводив дії, педагогічній техніці, розв'язку конфліктних ситуацій, вчений віддавав перевагу «педагогіці паралельної дії».

Молодший шкільний вік є важливим період у житті дитини, коли активно розвиваються інтереси і звички, формується характер, поведінка. Виховний процес слід організовувати так, щоб прищепити кожному учневі інтерес і прагнення до культури поведінки.

Сучасні психологи намагаються пояснити різні причини виникнення девіацій:

- людина за своїм біологічним складом схильна до певних типів поведінки, наприклад «кримінальний тип» результат деградацій на ранніх стадіях еволюції (Ч. Ламбродо);
- девіантна поведінка пов'язана з особливістю побудови тіла людини (Х. Шелдон);
- аномаліями статевих хромосом (П. Уткін);
- розумовими дефектами, психопатією (З.Фрейд).

Соціологи відхилення від норм пояснюють з іншої точки зору:

- «соціальною дезорганізацією» суспільства, коли культурні цінності, норми відсутні або суперечать один одному (Е. Дюкгейм);

причинами девіації є розрив між культурною метою суспільства і соціально схваленими засобами їх досягнення (Р. Мертон) [1].

Відхилення у дітей молодшого шкільного віку існує тому, що соціальна системи виникає не на порожньому місці, а виростає з ряду елементів колишнього; процес розвитку соціальної системи нерівномірний; не повна адаптація до зовнішніх і внутрішніх умов.

А.С. Макаренко наголошував, що за правило треба взяти таке: жоден вчинок вихованців не повинен бути непоміченим. У навчально-виховній частині треба постійно реєструвати всі порушення дисципліни. Практика показала вражаючі результати. За 15 років роботи через колективи, створені А.С. Макаренко, пройшло біля 3000 правопорушників та безпритульних, що стали гідними людьми, кваліфікованими спеціалістами.

Праці А.С. Макаренко широко відомі за кордоном. А здобутки у виховній системі актуальні і на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
2. Выготский Л.С. Собрание сочинений : В 6-ти т. Т.3 Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
3. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. – 112 с.
4. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика. – Т. 4. – 1984.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика. – Т. 8. – 1986.
6. Макаренко А.С. Педагогічні твори : В 8-ми т. / А.С. Макаренко. – М., 1956. – Т. VII. – С. 342.